

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

מצות מחיית עמלק

לפרשת כי תצא (על פי שיעור של הרב אלחנן סמט)

אמור דברים בפיך הגורמים לבני אדם שלא תסור שנאתו מן הלבבות... הלא תראה היאך עשה שמואל הנביא כאשר בא לקיים מצווה זו, שהוא זכר תחילה ואחר כך ציווה להרגם, והוא אמרו (שמ"א ט"ו, ב-ג) 'פקדתי את אשר עשה עמלק לישראל אשר שם לו בדרך בעלתו ממצרים. [עתה לך והכיתה את עמלק...].'

לא-תעשה נ"ט: האזהרה שהוזהרנו מלשכוח את אשר עשה לנו זרע עמלק ואשר קידמונו ברע. וכבר ביארנו במצווה התשע ושמונים ומאה ממצוות עשה [עשה קפט] שזכירת מה שעשה לנו זרע עמלק וחיידוש האיבה לו - מצוות עשה, וכן גם הזנחת עניין זה ושכחתו - מוזהרים עליו, והיא מצוות לא-תעשה, והוא אמרו 'לא תשכח'. ובספרי: 'זכור - בפה; לא תשכח - בלב', כלומר: אל תזניח איבתו ואל תסירנה מלבך.

מדברי הרמב"ם בעשה קפ"ט נראה כי מצוות 'זכור' (וממילא גם מצוות 'לא תשכח', שהיא 'הנגטיב' של מצוות זכור) נועדה להבטיח את קיום מצוות 'תמחה את זכר עמלק' ולשמש לה רקע תודעתי: "שנצטוונו לזכור... ונעורר את הנפשות בדברים להילחם בו... שמואל הנביא, כאשר בא לקיים מצווה זו... זכר תחילה ואחר כך ציווה להרגם". נראה כי מסיבה זו הקדים הרמב"ם את הציווי להכרית זרע עמלק (עשה קפ"ח) לציווי לזכור את אשר עשה, הפך הסדר בכתוב וסדר הקיום בפועל: הרמב"ם הקדים את המצווה שהיא העיקר והתכלית, ורק לאחריה כתב את המצווה שנועדה להבטיח את קיומה של המצווה העיקרית.

אף רמב"ן בפירושו למקומו קושר בדרך דומה בין מצוות הזכירה ואיסור השכחה לבין מצוות המחיה, שהיא תכליתם.

רמב"ן ד"ה זכור:

בספרי 'זכור את אשר עשה לך עמלק - בפה'. ולא ידעתי מה היא הזכירה הזאת בפה... והנכון בעיניי שהוא לומר שלא תשכח מה שעשה לנו עמלק עד שנמחה את שמו

שלוש המצוות בפרשת עמלק והזיקה ביניהן

פרשת כי-תצא כולה מצוות. על פי מניין המצוות של הרמב"ם יש למנות בה שבעים ושתיים מצוות - יותר מבכל פרשה אחרת בתורה.

הפרשייה ההלכתית המסיימת את פרשתנו עוסקת במעשה עמלק ובעונשו.

1. דברים כ"ה יז-יט:

זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים: אשר קרך בדרך ויזנב בך כל הנחשלים אחריך ואתה עיף ויגע ולא ירא א-להים: והיה בהניח ה' א-להיך לך מכל איביך מסביב בארץ אשר ה' א-להיך נתן לך נחלה לרשתה תמחה את זכר עמלק מתחת השמים, לא תשכח.

שלוש מצוות שונות מנה הרמב"ם בפרשייה זו - שתי מצוות עשה ומצוות לא תעשה אחת (ובעקבותיו הלכו מוני מצוות נוספים).

2. הרמב"ם בספר המצוות:

עשה קפ"ח: הציווי שנצטוונו להכרית זרע עמלק... והוא אמרו 'תמחה את זכר עמלק'. וכבר קדם אמרם (סנהדרין כ ע"ב) 'שלוש מצוות נצטוו ישראל בשעת כניסתן לארץ: למנות להם מלך ולבנות להם בית הבחירה ולהכרית זרעו של עמלק'. וגם מלחמת עמלק היא מלחמת מצווה...¹

עשה קפ"ט: הציווי שנצטוונו לזכור את אשר עשה לנו עמלק, שקידם אותנו ברע, ושנאמר את זה בכל זמן וזמן ונעורר את הנפשות בדברים להילחם בו ונקרא את בני אדם לשנאו, כדי שלא ישתכח הדבר ולא תחליש שנאתו ותמעט מן הנפשות במשך הזמן, וזהו אמרו יתעלה 'זכור את אשר עשה לך עמלק'. ולשון ספרי [כאן] 'זכור את אשר עשה לך עמלק - בפה; לא תשכח - בלב'. כלומר:

1 'וגם' - לרבות שתיים נוספות: 'ואי זו היא מלחמת מצווה? זו מלחמת שבעה עממים, ומלחמת עמלק, ועזרת ישראל מיד צר שבא עליהם' (רמב"ם הלכות מלכים פ"ה ה"א).

למרות ההבדל הזה בין שני המקומות מצאו המפרשים הראשונים רמז למצוות מחיית עמלק כבר בדברי ה' הללו למשה בספר שמות:

7. **רש"י:**

ושים באזני יהושע - המכניס את ישראל לארץ, שיצוה את ישראל לשלם לו את גמולו.

8. **רשב"ם:**

באזני יהושע - שימלוך עליהם ויקיים מצוותי למחות את שם עמלק.

9. **חזקוני:**

ושים באזני יהושע - ...[ש]ימסור ספר זיכרון זה לשופט הבא אחריו לזיכרון, וכעניין זה ימסרנו שופט לשופט ספר זיכרון זה, עד שיעמוד מלך לישראל ויהיה לזיכרון [והמלך הוא המחויב במחייה].

ושואל הרב סמט: אלא שאם זו כוונת הציווי "שים באזני יהושע" - כיצד יתפרשו המילים "כי מחה אמחה"? והרי מה שנמסר ליהושע הוא שהמצווה למחות את זכר עמלק מוטלת על ישראל ועל מלכם?

המפרשים הנ"ל התמודדו על שאלה זו באופנים הבאים:

10. **רש"י:**

כי מחה אמחה - לכך אני מזהירך כן, כי חפץ אני למחותו

11. **רשב"ם:**

כי מחה אמחה - כי אני רוצה שיימחה שמו.

12. **חזקוני:**

ושים באזני יהושע - ...עד שיעמוד מלך לישראל [שעליו מצוות המחייה מוטלת], ויהיה [הספר] לזיכרון ולא יתמהו על מה אמחנו.

ומסביר הרב סמט, שלפי רש"י ורשב"ם, המילים "מחה אמחה" הן הבעת הרצון של ה' כי שמו של עמלק יימחה והן טעם ונימוק למצווה הקודמת "כתב זאת זכרון בספר, ושים באזני יהושע". לעומת זאת לפי חזקוני, כוונת המילים "מחה אמחה" היא למעשה שיעשו ישראל, שכיוון שיעשוהו במצוות ה' ובשליחותו, הרי הוא מתייחס אל ה' המצווה עליהם זאת.

13. **בדרך זו ביאר אף רמב"ן:**

כי מחה אמחה - את זכרו, ונתתי נקמתי בו ביד עמי ישראל. וזו היא המצווה שכתוב לנו במשנה תורה 'זכור את אשר עשה לך עמלק'.²

מתחת השמים. ונספר זה לבנינו ולדורותינו, לומר להם: כך עשה לנו הרשע, ולכך נצטוונו למחות את שמו.

בעל ספר החינוך מוצא את הקשר בין מצוות הזכירה למצוות המחייה כה חזק עד שהוא פוטר מזכירה את מי שפטור ממחייה.

4. **בעל ספר החינוך (מצווה תר"ג - 'לזכור מה שעשה לנו עמלק'):**

ונוהגת מצווה זו [= 'זכור'] בכל מקום ובכל זמן בזכרים, כי להם לעשות המלחמה ונקמת האויב, ולא לנשים.

לא כל מוני המצוות הסכימו למנות בפרשייה זו שלוש מצוות: בעל הלכות גדולות (וההולכים בשיטתו במניין המצוות) ורב סעדיה גאון מנו בה רק את מצוות המחייה.

5. **והסביר זאת רבי ירוחם פערלא בביאורו לספר המצוות של רס"ג (כרך א עמ' רסא):**

"נראה דסברו דזכירה אינה מצווה בפני עצמה, אלא גם היא בכלל עשה דמחייה היא, דעניין הזכירה הוא לזכור החובה למחות את זרעו וכל אשר לו".

ברור שעל פי שיטה זו, לא באו ההוראות לזכור את מעשה עמלק ולא לשכוח אותו אלא כדי להבטיח את מחייתו, ועל כן אינן אלא סעיפים במצוות המחייה.

המצוות בפרשת עמלק - 'מבוארות' או 'מחודשות'?

הרמב"ן בהקדמה לפירושו לספר דברים מבחין בין המצוות שהן 'מבוארות' - ציוויים המרחיבים ומבארים מצוות שכבר באו בחומשים קודמים - לבין מצוות 'מחודשות', שהם מצוות הבאות בספר דברים לראשונה ושלא נזכרו כלל בחומשים הקודמים.

ושואל הרב סמט, כיצד יש להגדיר את המצוות הקשורות למחיית עמלק, כמבוארות או כמחודשות?

ומסביר הרב סמט, שמצוות אלה ודאי אינן חידוש גמור הבא לראשונה בספרנו, כאותן דוגמות שהזכיר רמב"ן בהקדמתו - ייבום, גירושי אישה ועדים זוממין - שהרי המצוות בעניין עמלק נסמכות בבירור אל סיפור המלחמה בעמלק, המופיע בסוף פרשת בשלח (שמות י"ז, ח-טז). גם הסיפור ההוא מסתיים בהכרזה על עונשו של עמלק במהלך הדורות הבאים, אלא ששם העונש בא מידי שמים. הבה נשווה.

6. **שמות י"ז אל מול דברים כ"ה:**

שמות י"ז י"ד	דברים כ"ה
כתב זאת זכרון בספר ושים באזני יהושע	זכור את אשר עשה לך עמלק...
כי מחה אמחה את זכר עמלק מתחת השמים.	תמחה את זכר עמלק מתחת השמים.

2 במשפט האחרון מתכוון רמב"ן גם לפרש את המילים "כתב זאת זכרון בספר", שהכוונה: "כי 'בספר' ירמוז לספר התורה... יאמר: כתוב זאת בספר תורתנו שיזכרו בני ישראל מה שעשה עמלק". את דבריו אלו הוא משלים באמרו כי הכוונה

מסכם הרב סמט: המצוות הנוגעות לעמלק בפרשתנו הן מצוות 'מבוארות'. יסודן בסיפור מלחמת עמלק שבספר שמות, ולדעת מפרשים רבים נרמזות באותו סיפור אף מצוות זכירת מעשה עמלק ומצוות מחיית זכרו, אם בפסוק יד ואם בפסוק טז (ואפשר שבשני הפסוקים גם יחד).

והסיבה, שמופיעות המצוות המפורטות הנוגעות לעמלק דווקא בנאומו של משה בספר דברים, היא שמצוות אלו שייכות לקבוצת המצוות הבאות בספרנו.

18. עליה אומר רמב"ן בהקדמתו לספר:

לא נכתבו המצוות בספרים הראשונים, שידבר עם יוצאי מצרים, כי אולי לא נהגו באותן המצוות רק בארץ, אף על פי שהן חובת הגוף.

ומדגיש הרב סמט, שביחס למצוות מחיית עמלק אין לומר 'אולי', שהרי הכתוב במקומנו אומר זאת בפירושו.

19. דברים כ"ה יט:

והיה בהניח ה' א-להיך לך מכל איביך מסביב בארץ אשר ה' א-להיך נתן לך נחלה לרשתה...

המבנה של פרשת עמלק

השאלה המהותית יותר היא, מדוע דוחה התורה את קיום המצווה למחות את זכר עמלק לשלב כה מאוחר? לא זו בלבד שמצווה זו (שהיא חובת הגוף) תלויה בשיבת עם ישראל בארצו, אלא שאף אז היא חלה רק "בהניח ה' א-להיך לך מכל איביך מסביב"!

לדעת הרב סמט, ראב"ע רומז בדבריו לתשובה על כך.

20. ראב"ע:

בהניח ה' א-להיך - הטעם [המשמעות], כי זאת המצווה תלויה אחר שיירשו את הארץ ושקטה הארץ ממלחמה מכל סביבותיה, כי כל זמן שיתעסקו עם מלחמות הקרובים אליהם, אינם חייבים להילחם בעמלק.

אין הקדוש ברוך הוא בא בטרוניה עם בריותיו. אין הוא תובע מהם תביעות שקשה לעמוד בהן. כל עוד עסוקים ישראל במלחמותיהם שלהם עם אויביהם, אם בשלב כיבוש הארץ ואם בשלב ההתגוננות מפני האויבים המתקיפים אותם לאחר מכן, פטורים הם ממלחמתו של ה' - ממלחמת המצווה כנגד עמלק. רק כשיתפנו מצורכי המלחמות שלהם עצמם, וקיומם בארץ יהא מובטח ונינוח, רק אז מצווה עליהם ה' להיזקק למלחמתו שלו באויבו הנצחי - בעמלק.

כיוצא בדבר, תלוי בתנאים דומים אף הציווי על הקמת המקום אשר יבחר ה' למקום עבודה והבאת קרבנות.

21. דברים י"ב י-יא:

(י) ועברתם את הירדן וישבתם בארץ אשר ה' א-להיכם מנחיל אתכם: והניח לכם מכל איביכם מסביב וישבתם

חיזוק לפירושים של חזקוני ושל רמב"ן יש בדמיון הלשוני בין "מחה אמחה את זכר עמלק מתחת השמים" לבין "תמחה את זכר עמלק מתחת השמים". מפרשים אחדים מצאו רמז למצוות מחיית עמלק בדברי משה החותמים את הסיפור שבספר שמות (שמות י"ז, טז):

ויאמר: כי יד על כס י-ה, מלחמה לה' בעמלק מדר דר.

רש"י (ומפרשים נוספים) ביארו זאת על מלחמתו של ה' בעמלק.

14. רש"י:

ידו של הקב"ה הורמה ליטבע בכיסאו להיות מלחמה ואיבה בעמלק עולמית... נשבע הקב"ה שאין שמו שלם ואין כיסאו שלם עד שיימחה שמו של עמלק.

אולם בברייתא במסכת סנהדרין כ ע"ב נתפרשו המילים "כי יד על כס י-ה" ביחס למלך ישראל, וממילא נתפרשו אף המילים הבאות - "מלחמה לה' בעמלק" - כמוסבות על חובתו של המלך להילחם בעמלק.

15. ברייתא במסכת סנהדרין כ ע"ב:

תניא: רבי יוסי אומר: שלוש מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ: להעמיד להם מלך, ולהכרית זכרו של עמלק, ולבנות להם בית הבחירה. ואיני יודע איזה מהן תחילה, כשהוא אומר 'כי יד על כס י-ה, מלחמה לה' בעמלק', הווי אומר: להעמיד להם מלך תחילה, ואין 'כסא' אלא מלך, שנאמר (דה"א כ"ט, כג) 'ישב שלמה על כסא ה' למלך'.

16. ראב"ע בביאורו הקצר מביא פירוש המתאים לדברי

הברייתא הזאת:

כי יד - יש אומרים: מי שתהיה ידו בתחילה על כיסא ה' יעשה מלחמה בעמלק. וכיסא ה' - מלכות ישראל, וכן כתוב על שלמה 'וישב שלמה] על כסא ה''. וזאת מצווה, ורמזו על שאול בחיר ה'.

17. אף רמב"ן מביא פירוש זה, והוא מוסיף עליו:

ויש מפרשים, כי כאשר תהיה יד על כיסא ה', תהיה מלחמה לה' בעמלק, וכן תהיה מדור לדור. והעניין: כי כאשר יהיה מלך בישראל יושב על כיסא ה', יילחם בעמלק. והוא רמז לשאול, המלך הראשון. וכן 'מדר דר', לאמור: כי כל מלך בישראל חייב להילחם בהם עד שיימחו. ועל דרך הפשט נכון הוא, וגם זה הדרך [נוסף על דרכו של רש"י, שעליה אמר רמב"ן לעיל 'ומדרש חכמים הוא'] מדרשו בגמרא [וכאן מביא רמב"ן את לשון הברייתא בסנהדרין]... והוא פשט נכון במקרא הזה.

למצווה הבאה במשנה תורה בפרשתנו: בכתיבת המצווה בתורה במקומנו מתקיימת ההוראה "כתב זאת זכרון בספר", ותוכנה של המצווה האמורה בספר שמות - "כי מחה אמחה את זכר עמלק מתחת השמים" - תואם את האמור במקומנו "תמחה את זכר עמלק מתחת השמים".

שלפניו - "תמחה את זכר עמלק": 'לא תשכח' מלקיים ציווי זה של מחיית עמלק (דבר שיש בו היגיון, שהרי זמנו של ציווי המחיה הוא לימים רחוקים שיבואו).

נבחן עתה את ההקבלות בין תיאור מעשה עמלק לבין ציווי התגמול על כך. ביחס לנסיבות הזמן והמקום שבהן פעל עמלק, נאמר בפרשתנו פעמיים, שהתקפת עמלק הייתה:

בדרך בצאתכם ממצרים. אשר קרד בדרך...

ואילו נסיבות הגמול יהיו:

בארץ אשר ה' א-להיך נתן לך נחלה לרשתה.

כלומר, רק כאשר תושלם תכלית היציאה ממצרים וההליכה בדרך, יגיע זמן הגמול.

ומדגיש הרב סמט, שזוהי הקבלה ניגודית ברורה בין מצבם של ישראל בעת שבא עמלק להילחם בהם, בנודדיהם בדרך במדבר זמן קצר לאחר שיצאו ממצרים, לבין מצבם בעת שיגמלו לעמלק - כשישבו בארצם היעודה שניתנה להם על ידי ה'. וניגוד זה הולך ונמשך. מה היה מצבם של ישראל ההולכים בדרך באותה שעה שבה בחר עמלק להתנפל עליהם?

ואתה עיף ויגע ולא ירא א-להים.

ואילו שעת הגמול תגיע כשהיו ישראל במצב מנוחה:

בהניח ה' א-להיך לך.

עייפות ומנוחה, או יגיעה ומנוחה, הם הפכים רגילים במקרא ובמציאות:

24. **ישעיהו כ"ח, יב:**

זאת המנוחה הניחו לעיניך...

25. **ירמיהו מ"ה, ג:**

יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי.

ומסביר הרב סמט, שהניגוד בין שני המצבים הללו שבהם מצוי עם ישראל הוא ניגוד כפול: עייפותם של ישראל בדרך באותה שעה, נראה שהייתה קשורה לכך ש"לא ירא א-להים"; אולם בשבתו בארצו במנוחה יהיה עם ישראל מודע לכך שמנוחתו - מתנת ה' היא לו: "בהניח ה' א-להיך לך".

הניגוד האחרון בין שתי המחציות הוא הניגוד בין המעשה שעשה עמלק לבין מעשה התגמול שעליו מצווים ישראל. עמלק פעל בדרך זו:

ויזנב בך כל הנחשלים אחריך.

הייתה זו אמנם פגיעה חלקית, אולם היא הייתה מכוונת דווקא לחלשים - לנחשלים אחריך - שאותם זינב עמלק. על ישראל, לעומת זאת, מוטלת מצווה להילחם בעמלק מלחמה טוטלית:

תמחה את זכר עמלק מתחת השמים

ולא תסתפק בפגיעה בחלשים הנוחים לפגיעה.

בטח. (יא) והיה המקום אשר יבחר ה' א-להיכם בו לשכן שמו שם שמה תביאו את כל אשר אנכי מצוה אתכם...

כל עוד עסוקים ישראל במלחמותיהם ואינם יושבים בטח בארצם, אין הם נתבעים למאמץ הכרוך בהכנת אותו מקום נבחר לעבודה ואינם נדרשים להביא את קרבנותיהם אך ורק אל המקום ההוא.

אבל לדעת הרב סמט, תשובה זו אינה התשובה המלאה במה שנוגע למצוות מחיית עמלק, ומבנה הפרשה עשוי לרמוז לתשובה נוספת, ספציפית יותר, המכוונת דווקא למצוות המלחמה בעמלק.

כדרכו, מחלק הרב סמט, את הפרשה לשתי מחציות שוות זו לזו באורכן שניכרת ביניהן הקבלה כיאסטטית ברורה, שהם:

א. פסוקים יז-יח: מתארים את מעשהו של עמלק (שאותו יש לזכור)

ב. פסוק יט: מצווה על הגמול שצריכים ישראל לגמול לעמלק בעתיד על מעשהו

המעבר מתיאור מעשה עמלק לציווי על תגובתם של ישראל למעשהו מסומן במילה "והיה" הפותחת את פסוק יט. ומסביר, אף שחלוקה זו מפרידה בין חלק בן שני פסוקים (יז-יח) לחלק בן פסוק אחד (יט), זוהי אכן חלוקה בין שתי מחציות שוות, מכיוון שביחידה ספרותית כה זעירה, כדי לקבל תמונה כזאת יש לספור את המילים. ואכן בפסוקים יז-יח יש 23 מילים ואילו בפסוק יט יש 24 מילים, ולכן לדעת הרב סמט, אלו הן שתי המחציות הכמעט-שוות של הפרשה.

כמו כן, מדגיש הרב סמט, את המסגרת הכיאסטטית של פרשתנו (סיום היחידה כעין מה שפתחה בו): "זכור... לא תשכח". ואכן, מדרש ההלכה ומוני המצוות שהלכו בעקבותיו הכירו בקשר שבין הפתיחה לסיום ושייכו את הציווי "לא תשכח" לתוכנו של הציווי הפותח "זכור": מושאם של הזכירה ושל איסור השכחה אחד הוא "אשר עשה לך עמלק".

22. **לפיכך דרשו בספרי כאן:**

"זכור... בפה; לא תשכח - בלב".

מדרש ההלכה אמנם מבחין, כדרכו, בין שתי המחציות מבחינת אופן קיומן, אך מזהה ביניהן מבחינת התוכן שעליו חלים שני הציוויים.

23. **הרמב"ם בלא-תעשה נ"ט (שהבאנו בסעיף א לעיל):**

הזהרנו מלשכוח את אשר עשה לנו זרע עמלק... שזכירת מה שעשה לנו... מצוות עשה, וכן גם הזנחת עניין זה ושכחתו... היא מצוות לא תעשה.

קריאה שאינה שמה לב למסגרת הספרותית של הפרשה עשויה לפרש את האיסור "לא תשכח" כמוסב על מה

במשפט 'הוא ירא מפני חברו ולכן הסתתר מפניו'. בסעיף הקודם פירשנו את המילה "ירא" במקומו כאפשרות הראשונה: שהמילה משמשת בזמן הווה, והיא מתארת בלשון נוכח (כדרכה של הפנייה לישראל לאורך הפרשה כולה) את מצבם של ישראל בזמן התקפת עמלק. אלא שפירוש זה נתקל בקושי: אם אכן הפועל הוא בזמן הווה, צריך הוא להישלל על ידי המילה 'איך', והמשפט צריך להיות 'ואתה עיף ויגע ואינך ירא א-להים'.

פירושם של רש"י וראב"ע פטור מקושי זה: לפי פירושם, המילה "ירא" מתייחסת לעמלק, והיא אפוא בזמן עבר (ככל הפעלים המתייחסים לעמלק בפרשה) - ובהתאם לכך היא נשללת על ידי המילה 'לא'.

לדעת הרב סמט, זה השיקול העומד מאחרי פיסוק הטעמים ומאחרי פירושיהם של רש"י, ראב"ע ומפרשים נוספים שפירשו את פסוקנו בדרכם.

29. כבר במכילתא דרבי ישמעאל (בשלח) מסכתא דעמלק, פרשה א, עמ' 176 במהדורת הורוביץ-רבין) מצוי הפירוש שנושא המשפט הוא ישראל:

ויבא עמלק... לפי שפרשו מדברי תורה, לכך בא עליהם השונא...

אחרים אומרים: 'ולא ירא א-להים' - אלו ישראל, שלא היו בידם מצוות.

30. מבין המפרשים הראשונים החזיק חזקוני בפירוש המכילתא:

ואתה עיף ויגע - אל תתמה אם עשה כך כד, שהרי היית עיף ויגע מטורח הדרך, ועוד שהיית 'לא ירא א-להים', כדאיתא במכילתא [וכאן הוא מביא את לשון המכילתא בשינויים קלים]... אבל אם הייתם יראי א-לוהים, לא היה יכול לך.

אלא שלפרוש זה יש להסביר את הקושי הלשוני, שאין לשלול פועל בהווה באמצעות המילה 'לא'?

מסביר הרב סמט, שבדיקה בקונקורדנציה מעלה כי בחמישה עשר מקומות במקרא נשלל פועל בהווה באמצעות המילה 'לא'. הנה דוגמות אחדות:

31. במדבר ל"ה, כג:

והוא לא אויב לו ולא מבקש רעתו.

32. דברים ד', מב (וכן י"ט, ד):

והוא לא שנא לו.

33. ירמיהו ב', ב:

לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה.

34. תהילים ל"ח, טו:

ואהי כאיש אשר לא שמע ואין בפיו תוכחות.

אמנם שלילת הבינוני ב'אין' רווחת הרבה יותר - כמאה וחמישים פעם - וללא ספק היא הנוהג המקובל. אך חמש עשרה פעמים אינן ממצא מועט כל כך, ועל כן ניתן

26. הרב סמט, מציע לכתוב את פרשתנו בדרך שתבליט

את ההקבלות בין שתי המחציות:

1. **יז) זכור את אשר עשה לך עמלק**

2. **בדרך בצאתכם ממצרים. (יח) אשר קרך בדרך**

3. **ויזנב בך כל הנחשלים אחרך**

4. **ואתה עיף ויגע ולא ירא א-להים.**

4א. **(יט) והיה בהניח ה' א-להיך לך מכל איביך מסביב**

2א. **בארץ אשר ה' א-להיך נתן לך נחלה לרשתה**

3א. **תמחה את זכר עמלק מתחת השמים**

1א. **לא תשכח.**

כתיבה זו מבליטה הבדל עקרוני בין שתי המחציות מתבלט. במחצית הראשונה אין שם ה' נזכר (מלבד במשפט "ולא ירא א-להים"): מצבם הרעוע של ישראל בדרך בשעה שהתנפל עליהם עמלק מבטא ריחוק מה' והסתרת פניו מהם. נראה כי זו הסיבה להיותם עייפים ויגעים ולכך שנחשלים מתוכם מזדנבים מאחריהם: חולשה זו בתחום הפיזי מהווה השתקפות של חולשה רוחנית, ושורשה במילים המסיימות מחצית זו - "ולא ירא א-להים". ב

מחצית השנייה, לעומת זאת, נזכר ה' פעמיים בכינוי השייכות לישראל - "ה' א-להיך" - והוא מאיר פניו לישראל: **הוא המניח להם מכל אויביהם מסביב והוא שנתן להם את הארץ נחלה לרשתה.**

מי "לא ירא א-להים" - עמלק או ישראל?

בסעיף הקודם הנחנו פעמים אחדות כי הנושא של המשפט "ולא ירא א-להים" הוא ישראל, ומילים אלו מתארות את מצבם הרוחני הדתי בעת שעמלק התנפל עליהם. דבר זה מצריך הבהרה.

אבל הפירוש המקובל על קדמוני הראשונים, רש"י וראב"ע, ועל מפרשים נוספים ההולכים בעקבותיהם, אינו כזה:

27. רש"י:

ולא ירא - עמלק. א-להים - מלהרע לכם.

28. ראב"ע:

ולא ירא - שב אל עמלק, והוא פועל בעבר.

ואף פיסוק הטעמים מתאים לפירושים.

הטעם לפירוש הזה מצריך רקע לשוני מסוים. הצירוף "ולא ירא" כולל פועל שלפניו מילת שלילה. אלא שמילת השלילה המשמשת כאן - 'לא' - רגילה לשמש בלשון המקרא רק ביחס לפעלים בעבר או בעתיד; ביחס לצורות הבינוני (=ההווה) נוהגת בדרך כלל מילת השלילה 'איך'.

המילה 'ירא' כשלעצמה יכולה להתפרש בשני זמנים: כפועל ביחיד בזמן הווה (כמו במשפט 'אתה ירא מפניי ולכן אתה מסתתר') וכפועל בנסתר יחיד בזמן עבר (כמו

ראינו לעיל שמבנה הפרשה חשף בפנינו כי שני מרכיבי הדחייה בקיום המצווה - "א) בהניח ה' א-להיך לך... (ב) בארץ אשר ה' א-להיך נתן לך..." - משמשים רכיבים חיוניים בהקבלה הניגודית הכיאסטית בין שתי מחציותיה של הפרשה. הרכיב הראשון - "בהניח ה' א-להיך לך" - מקביל ניגודית ל"ואתה עיף ויגע..." ; הרכיב השני - "בארץ..." - מקביל ניגודית לתיאור היותם של ישראל "בדרך בצאתכם ממצרים".

כשמעיינים בפרשת בשלח, עולה השאלה הנוגעת לפסוק הפותח את סיפור המלחמה בעמלק - (י"ז, ח) "ויבא עמלק וילחם עם ישראל ברפידים": **מניין** בא עמלק, **ומה היו מניעיו** לבוא ולהילחם בישראל? לא הסיפור ההוא ולא המצווה שאנו עוסקים בה בעיון זה נותנים תשובה מפורשת על שאלות אלו. אולם, לדעת הרב סמט, בירורן חשוב מאוד הן להבנת הסיפור המיוחד במינו ההוא והן להבנת הפרשה במקומנו. בעיקר חשוב בירור זה להבנת עונשו החמור של עמלק, הנידון הן בפסקה המסיימת של הסיפור ההוא (י"ז, יד-טז) והן בפרשה שלנו.

36. **אברהם קריב ז"ל, התמה על עונש חמור זה (שבעת עמודי התנ"ך, תל אביב תשכ"ח עמ' 224-225):**

בכל המקרא אין זעום א-לוהים כעמלק, אין אפוף חרון אף כמוהו. ומאליה קמה השאלה: במה הגדיל עמלק חטאו יותר מכל אויבי ישראל אשר מעולם? אמנם עמלק התנפל על יוצאי מצרים דרך פתיעה, ללא כל הכנה מצדם למלחמה, כמשתמע מלשון הכתוב בספר שמות... וכמפורש בתוספת הרחבה בספר דברים... אך אפילו [מ]מלחמה שפלה זו... לא נוכל בשום פנים להגיע לחומרת הדינין שנמתחו עליו.

לדעת הרב סמט, המפתח לשאלה **מניין** בא עמלק מצוי בסיפור המרגלים בפרשת שלח.

37. **במדבר י"ג, כט:**

"עמלק יושב בארץ הנגב"

שמו של עמלק חוזר כמה פעמים בסיפור ההוא, ומתברר אפוא כי באותו דור ישב עמלק בגבולה הדרומי של ארץ כנען, בנגב, ושימש כמחסום הראשון והקשה ביותר בפני בני ישראל. ניסיון החדירה של המעפילים אל הארץ מגבולה הדרומי נהדף בתוקף על ידי העמלקים והכנענים היושבים בהר הנגב.

הידיעה **מניין** בא עמלק רק מחדדת את השאלה בדבר מניעיו: כדי להגיע לרפידים היה על העמלקים לחצות שטחים נרחבים בחצי האי סיני; ואם כן, מדוע עשו זאת?

38. **קאסוטו בפירושו לספר שמות מציע את ההסבר הבא (עמ' 141-142):**

כתוב כאן 'ויבא עמלק', כלומר שלא היה שם [באזור רפידים] מושבו, ובא ממקום רחוק. הואיל והיה יושב במבואות ארץ כנען מצד דרום, ובוודאי שמע שלשם היו

להוסיף עליהן אף את פסוקנו "ולא ירא א-להים" במשמעות 'ואינך ירא'.

כלומר, פירושם של המכילתא וחזקוני אפשרי אפוא מן הבחינה הלשונית. אולם מדוע יש להעדיפו על פני הפירוש האחר - הרווח?

לדעת הרב סמט, שתי סיבות לכך:

ראשית, פירוש זה מתאים יותר למבנה הפרשה ולהקבלות שבין מחציותיה, כפי שהראינו לעיל. תיאורו של ישראל כמי שאינו ירא א-לוהים מצטרף לשאר תיאוריו במחצית הראשונה, שמכולם מתברר מצבו השלילי: 'נחשלים' אחריו, והוא 'עיף ויגע'. בתיאור האחרון - "ולא ירא א-להים" - מתברר שורש מצבו השלילי. תיאור זה מצטרף אפוא אל המילים "ואתה עיף ויגע" ברצף אחד (כפי שהרגיש חזקוני), וההקבלה הניגודית לו במחצית השנייה, במילים "בהניח ה' א-להיך לך", כוללת לא רק מנוחה בניגוד לעייפות אלא גם הכרה בכך שמנוחה זו באה מאת ה', בניגוד ל"ולא ירא א-להים".

שנית, תיאורם של ישראל כמי שאינם יראי א-לוהים מתאים להפליא לתיאור מצבם בסיפור שאירע ברפידים קודם למלחמת עמלק. רפידים הייתה אחת התחנות הראשונות של ישראל 'בדרך בצאתם ממצרים'. בהגיעם לשם התברר כי "אין מים לשתת העם". תיאור העם בפרשתנו כ'עייף' מתאים אפוא לנאמר שם "ויצמא שם העם למים", שכן בכמה מקומות במקרא 'עייף' פירושו צמא (או רעב). אולם עיקר חשיבותו של התיאור של מה שאירע ברפידים לפני בוא עמלק הוא בכך ששם רב העם עם משה וניסה את ה'. תיאור חטאם באותו מקום ניתן בפסוק האחרון של הסיפור, בהנמקת שמו של המקום.

35. **שמות י"ז ז:**

ויקרא שם המקום מסה ומריבה על ריב בני ישראל ועל נסתם את ה' לאמר: היש ה' בקרבנו אם אין.

מהסיפור שבספר שמות אנו למדים שברפידים לא היו ישראל 'עייפים ויגעים' בלבד, אלא גם (ובעיקר) היו נתונים בירידה דתית: הם ניסו את ה' "לאמר: היש ה' בקרבנו אם אין". היכן מופיע תיאור מצבם המעורער הזה של ישראל בחשבון הנעשה עם עמלק על מעשהו? הווה אומר: במילים **המתארות את ישראל בעת התנפלותו של עמלק עליהם בשעתם הקשה** - "ולא ירא א-להים".

משמעות מבנה הפרשה ומשמעות דחייתו של קיום המצווה

שאלנו לעיל, מדוע דחתה התורה את קיום מצוות מחיית עמלק עד לישיבת ישראל בארצם במנוחה, נרצה כעת להציע בעקבות הרב סמט, הסבר נוסף מתוך עיון במבנה הפרשה.

להזכיר לישראל את חסדי ה' עמם בלכתם במדבר. כך, למשל, מצוות השיבה בסוכה.

39. **ויקרא כ"ג, מב-מג:**

בסכת תשבו שבעת ימים ... מען ידעו דרתיכם כי בסכת הושבתי את בני ישראל בהוציא אותם מארץ מצרים.

חלק אחר מן המצוות שיסודן באירועי ה'דרך' נועד להנציח בזיכרון העם את לקחם של האירועים המכוננים ההם.

40. **דברים ד', ט-י, ו' טז, כ"ד ח-ט:**

...פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ... והודעתם לבניך ולבני בניך. יום אשר עמדת לפני ה' א-להיך בחרב...

... לא תנסו את ה' א-להיכם כאשר נסיתם במסה ...

... השמר בנגע הצרעת... זכור את עשה ה' א-להיך למרים בדרך בצאתכם ממצרים.

מצוות אחדות הקשורות לאירועי ה'דרך' נועדו לעצב את יחסם של ישראל אל העמים הסובבים אותם. וכלל זה היא נקוט בידך: יחסם של עמים אל ישראל ההולכים ב'דרך' מעצבת העתיד, הוא שקבע **לדורות** את יחס ישראל אליהם במצוות ה'. שכן 'דרך' זו אבן בוחן היא, להבחין בין העמים שהתנגדותם לישראל הפכה אותם לאויבי ה' לבין העמים האחרים.

בפרשת כי-תצא מופיעה סדרת מצוות המעצבות את יחסו של עם ישראל לארבעה עמים הקשורים לאירועי יציאת מצרים וההליכה בדרך. ארבעת העמים מסודרים בכתוב מן המאוחר מבחינת מפגשם אל ישראל אל הקדום יותר.

41. **דברים כ"ג, ד-ט:**

2-1 **(ד) לא יבא עמוני ומאבי בקהל ה' גם דור עשירי לא יבא להם בקהל ה' עד עולם. (ה) על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים בדרך בצאתכם ממצרים ואשר שכר עליך את בלעם בן בעור... לקללך... (ז) לא תדרש שלמם וטבתם כל ימך לעולם.**

3-4 **(ח) לא תתעב אדמי כי אחיך הוא לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו. (ט) בנים אשר יולדו להם דור שלישי יבא להם בקהל ה'.**

כהמשך לסדרת מצוות זו באה בסופה של פרשת כי-תצא פרשת עמלק.

עמון ומואב נאשמים בכך **שעל אף** שישראל הלכו ב'דרך', הם לא נהגו בס כפי שיש לנהוג בהולכי דרכים ולא קידמו אותם בלחם ובמים.

עמלק נאשם בכך **שדווקא** בשל היותם של ישראל ב'דרך' ובקשייה - "ואתה עיף ויגע..." - ניסה לנצל את המצב הזה ולהשיג ניצחון פתע עליהם, ובכך לקטוע באבחת חרב אחת את המהלך הא-לוהי הגדול של הוצאת ישראל ממצרים והבאתם אל ארץ כנען בנקודת התורפה של מהלך זה. במעשה זה הפך עצמו עמלק לאויב נצח של ה'

פני ישראל מועדות, רצה להקדים רפואה למכה, ושלת גדוד להתקיף את ישראל בתחילת דרכו.

מלחמת עמלק היא אפוא מלחמת מנע, אשר נועדה לקטוע את המשך דרכם של ישראל במדבר לכיוון ארץ כנען. בכך הפך עצמו עמלק לאויבו המושבע של ה'.

בכל הדורות ניסו מפרשים, דרשנים והוגי דעות לבאר את יחס התורה לעמלק ואת הפיכתו לאויב ה' באופן א-היסטורי. מעשהו של עמלק, ואף עצם מהותו, נתפרשו בקטגוריות המפקיעות ממנו את ממשותו כעם היסטורי. לפי התיאור שניתן כאן זה עתה, יחסה של התורה אל עמלק עומד דווקא על ההיבט ההיסטורי החד-פעמי הקשור בהופעתו אל מול עם ישראל.

תקופת יציאת מצרים במובנה הרחב, הכולל אף את מתן תורה ואת ההליכה במדבר עד לכניסה לארץ, היא תקופת הכינון והעיצוב של ישראל כעם ה'. בתקופה זו קיים ה' את הברית שכרת עם אבות האומה וכרת ברית עם בניהם - עם העם כולו. תקופה זו מהווה אבן פינה למקרא כולו, והיא נתפסת בו כתשתית לכל המשך ההיסטוריה של עם ישראל ושל המין האנושי בכלל.

ספר בראשית מהווה מבוא לתיאורה של תקופת היסוד הזאת בחומשים הבאים, ואילו ספרי הנביאים כולם יונקים את סמכותם, ואף חלק ניכר מתוכניהם, מן ההתרחשות שאירעה בתקופה זו. זוהי התקופה שבה מימש ה' את תכניתו הקדומה להקים מזרעם של האבות ממלכת כוהנים וגוי קדוש, אשר יעמוד במרכז ההיסטוריה האנושית. אין זו רק תכנית הנוגעת לעם אחד קטן, אלא היא נוגעת למין האנושי כולו ולהיסטוריה האנושית עד אחרית הימים.

מעמדה המכונן הזה של תקופת יציאת מצרים (במשמעותה הרחבה) הפך את אירועיה לקובעי מצוות רבות בתורה. במובן מסוים ניתן לומר כי יסודן של כל מצוות התורה באירועיה של תקופת יציאת מצרים.

אולם אנו מתכוונים עתה לאותן מצוות שנקבעו לדורות על שום אירועים **מסוימים** שאירעו בתקופה זו. למעלה משישים מצוות מתוך תרי"ג המנויות קשורות במישרין ביציאת מצרים: כמחצית מן המצוות הללו קשורות לקרבן הפסח ולשבעת ימי חג המצות; ואילו המחצית האחרת כוללת מצוות בעניינים שונים ומגוונים, שאת כולן מנמקת התורה בפירוש בהיותן "זכר ליציאת מצרים".

אולם לא רק אירועי יציאת מצרים במובנה המצומצם הביאו לקביעתן של מצוות רבות בתורה. אף ה'דרך' שבה הלכו בני ישראל ביציאתם ממצרים אל ארץ כנען - תקופת המדבר - הביאה לקביעתן של מצוות לא מעטות. שכן ההליכה בדרך הייתה אף היא תקופה מכוננת, שרישומיה עיצבו את דמותו של ישראל ואת מצוותיו לדורות עולם. חלק מן המצוות שיסודן ב'דרך' נועדו

ושל ישראל עמו, שכן מלחמתנו בישראל הייתה ניסיון לסכל את התכנית הא-לוהית.

לאור הבנה זאת, נשוב עתה אל שאלת הדחייה של מצוות המלחמה בעמלק אל השלב של "בהניח לך ה' א-להיך מכל אויביך מסביב, בארץ אשר ה' א-להיך נתן לך נחלה לרשתה".

42. לדעת הרב סמט:

דחייה זו מהותית היא ביחס למלחמת עמלק, ובה עצמה טמון הניצחון הגדול על עמלק. העם שניסה לשבש את המהלך הא-לוהי של הכנסת ישראל לארץ, תוך ניצול היותם עייפים ויגעים 'בדרך' ונתונים במשבר רוחני ובהסתר פנים מפני שלא יראו א-לוהים ("היש ה' בקרבנו אם אין"), העם הזה ייווכח ראשית לכול שהתכנית הא-לוהית הוגשמה במלואה: ישראל התגברו על קשיי 'הדרך' וסיימו את הליכתם בה, ואף אם ארכה מאוד; הם נכנסו לארץ שאותה נתן להם ה' וירשו אותה, ואף זכו בה למנוחה מכל אויביהם. יציאת מצרים באה עד תכליתה, והניסיון לקטוע את מהלכה - נכשל. מזימתו של עמלק לנצל את חולשת ישראל 'בדרך' בצאתם ממצרים' נהדפה אפוא לא רק במלחמתו המקומית של יהושע, אשר חלש את עמלק לפי חרב, אלא בעיקר בשינוי ההיסטורי הכביר שחל במצבו של עם ישראל: מעם נוודים "עיף ויגע ולא ירא א-להים" לעם שזכה לרשת את הארץ שניתנה לו על ידי ה' ולשבת בה במנוחה.

זהו אפוא פשרה של מערכת ההקבלות הניגודיות בין שתי המחציות של פרשת עמלק. בהקבלות הניגודיות הללו נרמז לנו עד כמה חמורה הייתה מזימתו של עמלק וכנגד מה כוונה מלחמתו, ועד כמה גדול כישלונו אל מול התגשמותה של התכנית הא-לוהית ביחס לישראל במילואה. ורק משהובהר ניצחונו של המהלך הא-לוהי ביחס לישראל, נתבעים ישראל למצות את הדין עם מי שהתנגדו למהלך הזה.